

تحلیل حقوقی و کاربردی مصادیق دفاعیات فردی در دعاوی نقض حق اختراع

علیرضا رحیمی قدیم

کارشناسی ارشد حقوق مالکیت فکری، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

alireza.rahimi.lawyer@gmail.com

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی ابعاد حقوقی و کارکردی دفاعیات فردی در دعاوی نقض حق اختراع تدوین شده است. روش تحقیق در این مقاله توصیفی-تحلیلی با رویکرد تطبیقی است و داده‌ها به صورت اسنادی و کتابخانه‌ای از طریق مطالعه قوانین ملی، اسناد بین‌المللی، آرای قضایی و دکترین حقوقی گردآوری شده‌اند. در این تحقیق، ابتدا مفهوم، مبانی و جایگاه دفاعیات فردی در نظام‌های حقوقی مختلف مورد تحلیل قرار گرفته و سپس با تمرکز بر حقوق ایران، مصادیق این دفاعیات شناسایی و بررسی می‌شود. در ادامه، با مطالعه تطبیقی در حقوق ایالات متحده آمریکا، اتحادیه اروپا و اسناد بین‌المللی، نقاط اشتراک و افتراق دفاعیات فردی با سایر سازوکارهای دفاعی تبیین می‌گردد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که دفاعیات فردی، ضمن حفظ تعادل میان منافع مخترع و منافع عمومی، می‌توانند به عنوان ابزار تعدیل‌کننده آثار انحصاری اختراع عمل کنند و از بروز تعارضات گسترده در بهره‌برداری از نوآوری‌ها پیشگیری نمایند. بررسی حقوق ایران نیز حاکی از آن است که اگرچه برخی مصادیق دفاعیات فردی به طور پراکنده در قوانین و رویه‌ها شناسایی شده‌اند، اما چارچوبی منسجم و جامع برای آن‌ها پیش‌بینی نشده است. بر این اساس، ضرورت دارد قانون‌گذار با بهره‌گیری از تجارب حقوق خارجی و استانداردهای بین‌المللی، قواعدی شفاف و منسجم در این زمینه وضع نماید تا توازن میان حقوق مخترع و منافع استفاده‌کنندگان مشروع به نحو مطلوب تأمین گردد.

کلید واژگان: دفاعیات فردی اختراع، دعاوی نقض حق اختراع، عدم نقض، استفاده آزمایشی، استفاده مقدم.

در نظام حقوق مالکیت فکری، حق اختراع یکی از ابزارهای بنیادی حمایت از نوآوری‌های علمی و فناوری محسوب می‌شود و نقشی تعیین‌کننده در توسعه صنعتی، اقتصادی و علمی ایفا می‌کند. اعطای این حق به مخترعان، علاوه بر ایجاد انگیزه برای سرمایه‌گذاری در پژوهش و توسعه، سازوکاری برای بهره‌برداری مشروع از دستاوردها و تنظیم مسیر تجاری نوآوری‌ها فراهم می‌آورد. با این حال، اجرای انحصاری حق اختراع در برخی موارد می‌تواند محدودیت‌هایی برای استفاده‌های مشروع دیگران ایجاد کند و تعادل میان حقوق دارنده اختراع و منافع عمومی را برهم زند. از این رو، وجود ابزارهای حقوقی که مانع سوءاستفاده از حقوق انحصاری شوند، ضرورتی انکارناپذیر است.

در این میان، دفاعیات فردی^۱ جایگاهی ویژه دارند. این دفاعیات به خواننده دعوی نقض اختراع اجازه می‌دهند بدون خدشه به اعتبار و قابلیت اجرایی حق اختراع، صرفاً خود را از مسئولیت نقض آن رهایی بخشد. ویژگی متمایز این دفاعیات در ماهیت شخصی آنهاست؛ چراکه آثارشان محدود به همان دعوی و طرفین آن می‌ماند و تسری به سایر اشخاص ندارد. مهم‌ترین مصادیق دفاعیات فردی عبارت‌اند از: دفاع عدم نقض، استفاده آزمایشی، استفاده شخصی، استفاده مقدم، اخذ رأی اعلامی، مجوز اجباری و ادعای اختراع مستقل. هر یک از این موارد در نظام‌های حقوقی مختلف، ابعاد و شرایط متفاوتی دارند که بررسی و تحلیل آنها، هم از حیث تبیین نظری جایگاه دفاعیات فردی و هم از منظر کارکرد عملی در دعاوی نقض اختراع اهمیت ویژه‌ای دارد.^۲

بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف تحلیل حقوقی و کاربردی دفاعیات فردی در دعاوی نقض اختراع، ضمن بررسی مفهومی و نظری، به مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و نظام‌های حقوقی منتخب، از جمله حقوق ایالات متحده آمریکا و اتحادیه اروپا، می‌پردازد و در پایان، با ارائه نتایج و پیشنهادهای اصلاحی، سازوکارهای حقوقی مؤثر در جهت ارتقای کارآمدی این نهاد در حقوق ایران تبیین می‌شود.

۱- دفاع عدم نقض^۳

دفاع عدم نقض به این معناست که حتی در صورت اعتبار اختراع، اعمال یا تولیدات خواننده، مشمول حقوق انحصاری اعطا شده به دارنده حق اختراع نمی‌شود. به بیان دیگر، فرآورده یا فرآیند متعلق به متهم، در محدوده انحصار حقوق اختراع مدعی قرار نمی‌گیرد. محدوده انحصار ناشی از حق اختراع با ادعاهای ثبت‌شده مشخص می‌شود. این ادعاها باید به‌طور دقیق حدود و طبقه‌بندی اختراع مدنظر مخترع یا مخترعین را تعیین کنند و در حقوق اختراعات نوین، نقش تعیین‌کننده‌ای در مشخص کردن حدود حقوق انحصاری پدیدآورنده دارند.^۴

¹ Individual Defenses.

² Parchomovsky, G., & Stein, A. (2012). Intellectual property defenses. *Columbia Law Review*, 113(6), 1483–1540, at p. 1483.

³ Defense of Non-Infringement.

⁴ Parchomovsky, G., & Stein, A. (2012). Intellectual property defenses. *Columbia Law Review*, 113(6), 1483–1540, at p. 1486.

تفسیر ادعاها فرآیندی است که طی آن دادگاه معنای دقیق ادعاهای اختراع را تعیین می‌کند. اگرچه توصیف اختراع اطلاعات پایه‌ای ارائه می‌دهد، اما محدوده حقوق انحصاری توسط ادعاها مشخص می‌شود. در آمریکا، پیش از صدور حکم دیوان عالی در پرونده *Markman v. Westview Instruments*، تفسیر ادعاها معمولاً بر عهده هیئت منصفه بود و سابقه حقوقی روشنی ایجاد نمی‌کرد. با این حکم، دادگاه بدوی اختیار تفسیر ادعاها را پیدا کرد و این موضوع به یکی از جنبه‌های اصلی دعاوی اختراع تبدیل شد.^۱

فرآورده یا فرآیند مورد ادعا باید تمامی محدودیت‌های اختراع ادعایی را دربرگیرد، چه به صورت لفظی و چه بر اساس نظریه معادل‌ها، تا در محدوده ادعای اختراع واقع شود؛ در غیر این صورت نقض رخ نداده است. این اصل، که گاهی «قاعده تمام عناصر» نامیده می‌شود، محور دفاع عدم نقض است و تمرکز آن بر مقایسه اختراع مورد ادعای نقض با محدوده اختراع ثبت‌شده است. دفاع عدم نقض برای اثبات خارج بودن فرآورده یا فرآیند از محدوده اختراع قبلی کاملاً تابع تفسیر ادعاها است. تحلیل دقیق ادعاها نقش کلیدی در تعیین حدود انحصار حقوقی دارنده حق اختراع و ارزیابی نقض اختراع دارد.^۲

یکی از مهم‌ترین تصمیمات در دعوی اختراع، تعیین نحوه تفسیر ادعاها و استدلال بر اساس آن است. تفسیر ادعاها به طور غیرمعمولی تحت تأثیر استدلال‌های قضایی قرار دارد و نحوه ارائه استدلال طرفین می‌تواند تأثیر قابل‌توجهی بر تصمیم نهایی دادگاه داشته باشد.^۳ براساس شق ۱ بند «ب» ماده ۲۸۲ قانون اختراعات آمریکا، دفاع عدم نقض یکی از دفاعیات در دعاوی نقض حق اختراع به رسمیت شناخته شده است. بر اساس رویه قضایی، ادعاها باید با توجه به درک افراد دارای مهارت معمولی در آن فن و صنعت تفسیر شوند؛ بدین معنا که مفاهیم به‌کاررفته در ادعاها برای افراد متخصص معنای عمومی و متعارف خود را دارند. در دفاع عدم نقض، تفسیر محدود و مضیق ادعاها ترجیح داده می‌شود، زیرا محدودسازی حدود اختراع، آزادی عمل دیگران را در مواجهه با اختراع افزایش می‌دهد و احتمال وقوع نقض را کاهش می‌دهد.^۴

مطابق قانون حمایت از مالکیت صنعتی ایران، مصوب سال ۱۴۰۳، توصیف اختراع باید صریح و مشتمل بر نکاتی باشد که شرایط ماهوی اختراع را در مورد ادعاهای متقاضی به طور منجّز تبیین کند، به نحوی که به طور کامل و مؤثر اختراع را افشاء نماید و به گونه‌ای باشد که برای شخص دارای مهارت متعارف در فن مربوط، واضح و قابل‌پیداده‌سازی باشد و از نظر مخترع، بهترین روش اجرائی را برای اختراع ارائه کند. خلاصه توصیف فقط به منظور ارائه اطلاعات فنی است و نمی‌توان برای تعیین محدوده حمایت به آن استناد کرد و نیز ادعا یا ادعاها باید گستره حمایت از اختراع را به شکل گویا، موجز و کامل، تعیین کرده و از چهارچوب توصیف فراتر نرود. بر این اساس، هر یک از ادعاهای يك اختراع مبنای ارزیابی در مرجع ثبت و رسیدگی به دعاوی نقض در مرجع صالح قضائی خواهد بود. علاوه بر این، در دعاوی مربوط به نقض حق اختراع، در صورتی که اختراع به صورت فرآورده باشد، بار اثبات نقض بر عهده مدعی نقض است، اما اگر اختراع به صورت فرآیند دستیابی به يك فرآورده بوده و دلایل متقن از جمله نظریه کارشناسی اطمینان آور وجود داشته باشد که ممکن است، فرآورده به دست آمده از طریق فرآیند مزبور ساخته شده و با تلاش‌های معقول

¹ Federal Circuit Bar Association Markman Project. (2004–2005). Guidelines for patent claim construction: The basics of a Markman hearing (p. 771). Federal Circuit Bar Association.

² Ford, R. A. (2013). Patent invalidity versus noninfringement. *Cornell Law Review*, 99(1), 71–134, at pp. 81–87.

³ Davis, J. (2012). *Intellectual property* (4th ed., p. 319). Oxford University Press.

⁴ Ford, R. A. (2013). Patent invalidity versus noninfringement. *Cornell Law Review*, 99(1), 71–134, at p. 95.

فرایندی که واقعاً استفاده شده قابل احراز نباشد، در دعوی مدنی، بار اثبات عدم تولید فراورده از طریق آن فرایند بر عهده خواننده دعوی نقض می‌باشد. لازم به ذکر است، از نوآوری‌های قانون مذکور، بررسی ماهوی شرایط ثبت اختراع در مرجع ثبت می‌باشد.

این وضعیت تا حدودی ریشه در فقدان رسیدگی ماهوی دقیق در جریان ثبت اختراعات در گذشته دارد که موجب شده است تعداد قابل توجهی از اختراعات بدون ارزیابی عمیق از شرایط اختراع‌پذیری، به ثبت برسند و بدین ترتیب، زمینه‌ی بروز اختلافات گسترده در مرحله‌ی اجرا فراهم شود. با این حال، می‌توان استدلال کرد که رواج طرح دعوی بی‌اعتباری، در عین حال که ممکن است به اطاله‌ی دادرسی منجر شود، می‌تواند نقش تعدیل‌کننده‌ی رویه‌ی ثبت گشاده‌دستانه‌ی اختراعات را نیز ایفا کند.

تجربه‌ی نظام‌های پیشرفته، از جمله ایالات متحده آمریکا، نیز نشان می‌دهد که هزینه‌ی دادرسی بالا و فرایند رسیدگی طولانی است، دفاع عدم نقض معمولاً راهکاری عملی‌تر و کم‌هزینه‌تر برای خواننده‌ی دعوا محسوب می‌شود و از این رو در زمره‌ی مهم‌ترین دفاعیات در دعوی نقض حق اختراع قرار می‌گیرد.^۱

۲- استفاده آزمایشی^۲

استفاده‌ی آزمایشی یکی از راهکارهای اساسی در توسعه‌ی علوم و تحقیقات به‌شمار می‌آید و پژوهشگران را قادر می‌سازد تا از اختراعات مشمول حق اختراع برای مقاصد تحقیقاتی، بدون کسب اجازه از صاحب حق، بهره‌برداری کنند. این استثنا با اندک تفاوت‌هایی در بسیاری از کشورها به رسمیت شناخته شده است که این تفاوت‌ها عمدتاً ناشی از وضعیت اقتصادی، سطح توانمندی علمی، میزان توسعه‌ی فناوری و شیوه‌ی بهره‌برداری از فناوری در هر کشور است. اهمیت این موضوع برای محققان و صنایع پژوهش‌محور، نظیر بیوتکنولوژی، صنایع دارویی و رایانه، بسیار زیاد است؛ به‌گونه‌ای که آینده‌ی این صنایع تا حد زیادی به نحوه‌ی پیش‌بینی و اعمال این استثنا در قوانین ملی وابسته است.^۳

استثنای استفاده‌ی آزمایشی یکی از گسترده‌ترین مصادیق ماده ۳۰ موافقت‌نامه‌ی تریپس است که در قوانین ملی بسیاری از کشورها به رسمیت شناخته شده است. مبنای اصلی این استثنا، ایجاد اطمینان برای مراکز تحقیق و توسعه نسبت به پیامدهای فعالیت‌های پژوهشی است؛ زیرا در غیاب چنین حمایتی، هرگونه تحقیق بر روی اختراعات ثبت‌شده می‌تواند در معرض دعوی نقض قرار گیرد. این استثنا برای کشورهای در حال توسعه، از حیث سیاست‌گذاری فناورانه و امکان تکمیل اختراعات موجود کشورهای توسعه‌یافته، اهمیت ویژه‌ای دارد. بر اساس این استثنا، پژوهشگران مجازند اغلب محصولات دارای حق اختراع را برای اهداف تحقیقاتی بررسی کنند، بدون آن‌که متهم به نقض حق شوند. با این حال، این نهاد حقوقی موافقان و مخالفانی دارد. موافقان آن را لازمه‌ی رشد علمی می‌دانند، در حالی که مخالفان معتقدند مرز میان تحقیقات مجاز و فعالیت‌های تجاری مبهم است و استفاده‌ی گسترده می‌تواند به نقض حقوق مخترع بینجامد. به همین دلیل، بسیاری از نظام‌های حقوقی تفاوتی میان تحقیقات تجاری و غیرتجاری و همچنین میان تحقیق «بر روی» اختراع و تحقیق «با استفاده از» اختراع قائل شده‌اند. نمونه‌ی بارز این تفکیک در سوئیس مشاهده می‌شود؛ بر اساس قانون این کشور، تنها تحقیق «بر روی» محصول، مشروط به تولید دانش جدید مرتبط با اختراع، شامل استثنا می‌گردد. در

¹ Ford, R. A. (2013). Patent invalidity versus noninfringement. *Cornell Law Review*, 99(1), 71-134, at p. 95.

² Experimental Use Defense.

³ عزیزی مراد پور، حمید، تأملی بر محدودیت‌های حقوق دارندگان حق اختراع، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، بهار ۱۳۹۱ شماره ۵، صص. ۱۱۷-۱۱۸.

مقابل، کشورهای چون آلمان و ژاپن با رویکردی موسع، هرگونه استفاده‌ی آزمایشی حتی برای مقاصد تجاری را مجاز می‌دانند، در حالی که در حقوق ایالات متحده آمریکا تفسیر مضیقی پذیرفته شده است و هرگونه استفاده با نتیجه‌ی تجاری نقض تلقی می‌شود.^۱

در اتحادیه‌ی اروپا نیز، بر اساس بند (ب) ماده ۳۱ کنوانسیون حق اختراع جامعه اروپا، استفاده‌ی آزمایشی جزء مصادیق نقض به شمار نمی‌آید، مشروط بر آن که اقدامات انجام‌شده با هدف آزمایشی و مرتبط با موضوع اختراع باشد. در پرونده‌ی *Inhale Therapeutic v. Quintiles Transnational*، دیوان دادگستری اروپا تصریح کرد که در صورتی که هدف بهره‌برداری و فروش به اشخاص ثالث باشد، استفاده جنبه‌ی تجاری پیدا کرده و مشمول نقض حق اختراع محسوب می‌گردد.^۲

در حقوق آمریکا، استثنای استفاده‌ی آزمایشی هم در قوانین موضوعه و هم در رویه قضایی سابقه دارد. مطابق بند ۲۷۱(e)(۱) قانون اختراعات ایالات متحده، به موجب قانون *Hatch-Waxman* مصوب ۱۹۸۴، استفاده از اختراعات در آزمایش‌های مرتبط با داروها و وسایل پزشکی، به منظور اخذ مجوزهای فدرال، نقض حق اختراع محسوب نمی‌شود. سابقه‌ی این استثنا به پرونده‌ی *Roche v. Bolar* بازمی‌گردد که در پی آن کنگره آمریکا، استثنای موسوم به شرط بولار را در قانون گنجانید.^۳

در حقوق آلمان، دادگاه‌ها در پرونده‌های موسوم به آزمایش‌های کلینیکی دو استفاده از محصولات دارویی موضوع اختراع برای کسب مجوز بهداشتی را نقض حق تلقی نکرده‌اند و بدین ترتیب، از رویکردی موسع نسبت به استثنای آزمایشی حمایت کرده‌اند. قانون اختراعات ژاپن نیز استفاده‌ی تحقیقاتی و آزمایشی را از حقوق انحصاری مخترع مستثنی می‌داند؛ این موضع در دوران توسعه‌ی صنعتی ژاپن برای تسهیل مهندسی معکوس اهمیت بسزایی داشته است. همچنین قانون اختراعات ۱۹۷۷ انگلستان استفاده‌ی آزمایشی را نقض حق تلقی نمی‌کند.

موافقت‌نامه تریپس، به کشورها مشروط بر حفظ منافع مشروع دارنده‌ی حق و اشخاص ثالث و عدم مغایرت با بهره‌برداری معمول از اختراع، اجازه می‌دهد استثنائاتی بر حقوق ناشی از ورقه‌ی اختراع پیش‌بینی کنند. در رویه‌ی سازمان جهانی تجارت نیز بر غیرتجاری بودن استفاده تأکید شده، هرچند معیار روشنی برای تمایز میان استفاده‌ی تجاری و غیرتجاری ارائه نشده است.

قانون حمایت از مالکیت صنعتی ایران، بهره‌برداری از اختراع برای مقاصد تحقیقاتی، علمی، آموزشی و آزمایشی را از شمول حقوق مادی ناشی از ثبت خارج کرده است. همچنین ماده ۱۲۷ این قانون، مراجع ذی‌صلاح را ملزم به حفظ اسرار تجاری مرتبط با فعالیت‌های آزمایشی می‌داند و در صورت افشا، ضمانت اجرای جبران خسارت مقرر کرده است. با توجه به قید اهداف علمی و آموزشی در متن قانون، می‌توان نتیجه گرفت که قانون‌گذار ایرانی نیز رویکردی مضیق و محدودکننده نسبت به استثنای استفاده‌ی آزمایشی اتخاذ کرده است.

در مجموع می‌توان گفت که استثنای استفاده‌ی آزمایشی تلاشی است برای ایجاد تعادل میان حمایت از حقوق انحصاری مخترع و تسهیل پیشرفت علمی و فناورانه.

^۱ عزیزی مراد پور، حمید، تأملی بر محدودیت‌های حقوق دارندگان حق اختراع، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، بهار ۱۳۹۱ شماره ۵، صص. ۱۱۸-۱۲۰.
^۲ همان.

^۳ Bible, S. J. (2009). Does the experimental-use defense to patent infringement still exist? *SMU Science and Technology Law Review*, 13, 34.

۳- استفاده شخصی^۱

استفاده‌ی شخصی، از جمله موارد خروج از شمول حقوق انحصاری ناشی از اختراع به‌شمار می‌آید. این استثنا از حیث ماهیت با استثنای استفاده‌ی آزمایشی شباهت دارد و در بسیاری از نظام‌های حقوقی مقررات مربوط به آن دو به‌صورت مشترک تنظیم شده است. به‌طور اصولی، استفاده از اختراع برای مقاصد شخصی، آموزشی، آزمایشی یا پژوهشی که ماهیت غیرانتفاعی دارند، ممنوع تلقی نمی‌شود و قوانین ملی بسیاری از کشورها نیز بر این رویکرد تأکید کرده‌اند. با وجود این اشتراک، دامنه‌ی شمول این استثنا در میان کشورها یکسان نیست و دو رویکرد اصلی در این زمینه مشاهده می‌شود. در رویکرد نخست که عمدتاً در کشورهای در حال توسعه پذیرفته شده است، تنها استفاده‌های صنعتی و تجاری از اختراع غیرمجاز دانسته می‌شود و سایر استفاده‌های شخصی یا آزمایشی مجاز شمرده می‌گردد. در مقابل، کشورهای توسعه‌یافته با اتخاذ رویکردی مضیق، استثنای یادشده را محدود به موارد غیرتجاری و غیرصنعتی صرفاً شخصی می‌دانند و استفاده‌های عمومی، هرچند غیرتجاری، را خارج از قلمرو آن تلقی می‌کنند.^۲

تجربه‌ی نظام‌های ملی نیز گویای همین تفاوت است. قانون اختراعات ۱۹۹۴ سنگاپور تصریح می‌کند که در صورت شخصی و غیرتجاری بودن عمل، نقضی تحقق نمی‌یابد. قانون اختراعات ۱۹۸۶ و ۲۰۰۲ مالزی، حقوق ناشی از اختراع را شامل تحقیقات صرف نمی‌دانند. قانون اختراعات ۱۹۹۶ برزیل، با نگاهی محدودتر، اقدامات اشخاص ثالث را در صورتی که با اهداف شخصی و بدون مقاصد تجاری انجام شود و لطمه‌ای به منافع اقتصادی دارنده‌ی اختراع وارد نکند، خارج از شمول نقض قرار داده است. قانون اختراعات ۱۹۷۷ انگلیس، استفاده از اختراع را در صورت شخصی و غیرتجاری بودن مجاز می‌شمارد.^۳

قانون حمایت از مالکیت صنعتی ایران، بهره‌برداری از اختراع را برای مقاصد شخصی و بدون اهداف تجاری از شمول حقوق مادی ناشی از ثبت خارج کرده است. بدین ترتیب، قانون‌گذار ایرانی با پیروی از رویکرد عمومی در نظام‌های حقوقی معاصر، استفاده‌ی شخصی و غیرانتفاعی از اختراع را مجاز دانسته و آن را خارج از حمایت انحصاری مخترع قرار داده است.

۴- استفاده مقدم^۴

استفاده‌ی مقدم یا پیشین یکی از استثنائات مهم بر حقوق انحصاری ناشی از اختراع است. بر اساس این قاعده، چنانچه شخصی پیش از تاریخ تقاضای ثبت اختراع یا پیش از تاریخ حق تقدم، از اختراع استفاده کرده یا اقدامات جدی و مؤثری را برای آماده‌سازی جهت بهره‌برداری از آن انجام داده باشد، در شرایطی خاص عمل او نقض حق اختراع محسوب نمی‌شود.

کنوناسیون پاریس حکمی صریح در این خصوص وجود ندارد و موافقت‌نامه تریپس نیز متضمن تصریحی در این باره نیست؛ با این حال، موافقت‌نامه تریپس با پیش‌بینی سه شرط، به کشورهای عضو اجازه داده است که استثنائاتی از این دست را در قوانین ملی خود بپذیرند.

^۱ Private Use.

^۲ عزیزی مراد پور، حمید، تأملی بر محدودیت‌های حقوق دارندگان حق اختراع، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، بهار ۱۳۹۱ شماره ۵، صص. ۱۱۴-۱۱۵.

^۳ همان، ۱۱۵-۱۱۷.

^۴ Prior Use Defense.

در حقوق انگلستان، اصل استفاده‌ی مقدم به رسمیت شناخته شده است و دارنده‌ی ورقه اختراع نمی‌تواند مانع بهره‌برداری شخصی شود که پیش از ثبت اختراع از آن استفاده می‌کرده است. این حق مشروط به چند شرط است: نخست، استفاده باید محرمانه و غیرعلنی باشد؛ زیرا استفاده‌ی آشکار پیش از ثبت موجب زوال عنصر تازگی اختراع می‌گردد. دوم، استفاده‌ی مقدم باید متضمن اقدامات جدی و مؤثر برای بهره‌برداری پیش از تاریخ حق تقدم باشد، به گونه‌ای که تحقیقات مقدماتی صرف کفایت نمی‌کند. سوم، استفاده باید با حسن نیت صورت گیرد و انگیزه‌ی سوء یا رقابت غیرمنصفانه در آن وجود نداشته باشد.

قانون فدرال اختراعات سوئیس، استفاده‌ی شخصی و با حسن نیت پیش از تاریخ ثبت اظهارنامه یا اقدامات مؤثر جهت آماده‌سازی برای بهره‌برداری را پذیرفته است. قانون اختراعات آمریکا نیز، دفاع بر پایه‌ی «استفاده‌ی تجاری مقدم» را شناسایی کرده است و شخص می‌تواند با رعایت شرایط مقرر در این قانون، از این دفاع بهره‌مند شود، مشروط بر آنکه:

۱. استفاده‌ی وی با حسن نیت در قلمرو ایالات متحده و در ارتباط با بهره‌برداری یا فروش تجاری بوده باشد؛

۲. این استفاده دست‌کم یک سال پیش از تاریخ ثبت اظهارنامه‌ی اختراع یا پیش از تاریخ افشای عمومی آن صورت گرفته باشد.

قانون‌گذار آمریکایی با افزودن شرط فاصله‌ی زمانی یک‌ساله، دیدگاهی مضیق‌تر از دیگر کشورها اتخاذ کرده است، هرچند در تفسیر دامنه‌ی استفاده‌ی تجاری، رویکردی موسع در پیش گرفته است. در عین حال، بار اثبات این دفاع بر عهده‌ی خواننده است که مطابق اصول دادرسی، منطبق با قواعد کلی اثبات ادعا تلقی می‌شود.

قانون حمایت از مالکیت صنعتی ایران مقرر می‌دارد که حقوق مادی ناشی از اختراع شامل بهره‌برداری شخصی نمی‌شود که پیش از تقاضای ثبت اختراع یا پیش از تاریخ حق تقدم، به صورت غیرمقابلانه از اختراع استفاده کرده یا اقدامات جدی و مؤثری برای آماده‌سازی بهره‌برداری از آن در ایران انجام داده باشد؛ مشروط بر اینکه دانش فنی لازم را از طریق نقض تعهد یا افشای غیرمجاز اطلاعات به دست نیاورده باشد. همچنین حق استفاده‌کننده‌ی مقدم صرفاً به همراه شرکت یا بخشی از کسب‌وکار که در آن از اختراع استفاده می‌شده، قابل انتقال است. افزون بر این، به اقدامات مقدماتی برای بهره‌برداری تجاری از اختراعات دارویی اشاره دارد و صدور پروانه بهره‌برداری اجباری را در موارد وجود اختراعات وابسته مجاز می‌داند. از این رو، دارنده‌ی پروانه بهره‌برداری اجباری از اختراع مؤخر نمی‌تواند بدون اجازه‌ی دارنده‌ی اختراع مقدم از حق خود اعراض کند، مگر با اعلام کتبی و موافقت ذی‌نفع نزد مرجع ثبت. بدین ترتیب، قانون‌گذار ایرانی با پیروی از اصول پذیرفته‌شده در نظام‌های حقوقی تطبیقی، استثنای استفاده‌ی مقدم را با شرایطی مشخص و در چارچوب حسن نیت و بهره‌برداری غیرمقابلانه به رسمیت شناخته است.

۵- اخذ رای اعلامی^۱

دعاوی مرتبط با نقض اختراع معمولاً با اقامه شکایت توسط مالک اختراع آغاز می‌شوند. با این حال، فردی که احتمال می‌دهد نقض ادعا شود، می‌تواند به صورت پیشگیرانه و قبل از طرح دعوی مالک، درخواست صدور رأی اعلامی کند. هدف از این اقدام آن است که دادگاه مشخص کند ادعاهای مالک اختراع بی‌اساس است یا اختراع مورد ادعا معتبر و نقض‌پذیر نیست. در این نوع پرونده، متهم بالقوه به‌عنوان خواهان و مالک اختراع به‌عنوان خواننده محسوب می‌شود. اقامه چنین دعوی پیشگیرانه‌ای برای متهم مزایای مهمی

¹ Declaratory Judgment Defense.

دارد و به او امکان می‌دهد روند رسیدگی را بهتر مدیریت کند، ریسک پرداخت خسارات احتمالی را کاهش دهد و از توقف فعالیت‌های اقتصادی یا از بین رفتن سرمایه‌گذاری‌ها تا زمان صدور حکم نهایی جلوگیری نماید. در نظام حقوقی ایالات متحده، دادگاه‌های فدرال معمولاً از قاعده نخستین ثبت پیروی می‌کنند. بر اساس این قاعده، اگر متهم قبل از مالک اختراع در دادگاهی اقدام به درخواست رأی اعلامی کند، رسیدگی در همان دادگاه انجام می‌شود. این رویه، هرچند عموماً رعایت می‌شود، مطلق نیست و در صورت لزوم، با توجه به عدالت یا تسریع در رسیدگی، استثناهایی برای آن در نظر گرفته می‌شود. علاوه بر این، برای پذیرش دعوی رأی اعلامی، وجود اختلاف واقعی و قابل لمس ضروری است. صرف احتمال نقض یا نگرانی فرضی کافی نیست؛ متقاضی باید ثابت کند که اقدامات مالک اختراع یا تهدیدات ملموس وی، خطر اقامه دعوی قریب‌الوقوع را ایجاد کرده است. به عنوان مثال، دریافت اختاریه‌ای از مالک اختراع که نشان‌دهنده مالکیت گسترده اختراعات و درخواست مذاکره برای قرارداد لیسانس باشد، در صورتی که به اختراع یا محصول مشخصی اشاره نکند و قصد اقامه دعوی را صریحاً نشان ندهد، معمولاً تهدید کافی برای اقامه دعوی رأی اعلامی محسوب نمی‌شود. در نتیجه، سیستم حقوقی پیشگیرانه به متهم امکان می‌دهد پیش از وقوع دعوی نقض، از حقوق خود دفاع کرده و موقعیت خود را در روند رسیدگی تقویت کند. بدون آنکه صرف احتمال نقض، به تنهایی موجب اقامه دعوی شود. این سازوکار، تعادلی میان حمایت از مالک اختراع و تضمین حقوق افراد در مواجهه با ادعاهای احتمالی ایجاد می‌کند.¹

قانون اختراعات آمریکا به موضوع صدور رأی اعلامی در دعاوی اختراع می‌پردازد. این قانون امکان صدور رأی اعلامی برای اختراعات را فراهم کرده و همچنین محدودیت‌های اقامه دعوی در زمینه اختراعات دارویی را مشخص می‌سازد، و برای تعیین این محدودیت‌ها به قوانین فدرال مرتبط با غذا، دارو و لوازم آرایشی و نیز قانون خدمات سلامت عمومی ارجاع می‌دهد.

در حقوق بریتانیا، این رویه عمدتاً در اسکاتلند تحت عنوان Declaratory Jurisdiction شناخته می‌شود. قانون اختراعات ۱۹۷۷ انگلستان مقرر می‌دارد که در صورت ارجاع موضوعی به ممیز یا مرجع رسیدگی، اگر موضوع شامل مواردی باشد که بهتر است توسط دادگاه حل و فصل شود، ممیز یا مرجع باید از داور در خصوص صلاحیت دادگاه خودداری کرده و موضوع را به دادگاه اسکاتلند ارجاع دهد. این رویه هدف صدور اعلامیه یا رأی اعلامی را مشخص می‌کند و شامل مواردی است که دادگاه اسکاتلند صلاحیت رسیدگی به آن را دارد. علاوه بر این، مطابق این قانون، همین رویه در تعیین تکلیف مسائل مربوط به اختراعات خارجی و حقوق دارنده اختراع پس از اعطای آن نیز اعمال می‌شود.

در ایران، صدور رأی اعلامی به شیوه‌ای مشابه حقوق آمریکا یا بریتانیا سابقه ندارد و دادگاه‌ها دارای اختیاراتی برای صدور چنین رأیی به منظور پیش‌دستی متقاضی در اثبات حقانیت خود نیستند. حتی صدور دستور موقت نیز تأثیری بر اصل دعوی ندارد. با این حال، مواردی وجود دارد که دادگاه صرفاً به تأیید وضعیت حقوقی پیشین پرداخته است، بدون آنکه وضعیت حقوقی جدیدی ایجاد کند.

به عنوان مثال، در دعوی الزام خوانده به استفاده از علامت تجاری خود مطابق ثبت، بر اساس آیین‌نامه اجرایی قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری مصوب ۱۳۸۷، دادگاه صرفاً به وضعیت حقوقی پیشین تأکید می‌کند و وضعیت جدیدی ایجاد نمی‌نماید. همچنین، در اعتراض به ثبت اختراع بر اساس حق تقدم کنوانسیون پاریس، دادگاه وضعیت حقوقی موجود، یعنی حق تقدم، را اعلام می‌کند، هرچند این اعلام ممکن است منجر به ابطال اظهارنامه ثبت گردد.

¹ Durham, A. L. (1999). Patent law essentials: A concise guide (p. 154-155). Praeger.

۶- مجوز اجباری^۱

مجوز اجباری در قوانین ملی کشورها به مجوزی اطلاق می‌شود که در شرایط خاص و توسط مرجع صالح صادر می‌شود و بر اساس آن، دولت یا اشخاص ذی‌ربط می‌توانند بدون رضایت دارنده حق اختراع از اختراع ثبت‌شده بهره‌برداری کنند. هدف از اعطای این مجوز، جلوگیری از سوءاستفاده‌های ناشی از انحصار حقوقی و تأمین منافع عمومی است. به طور کلی، موارد صدور چنین مجوزی را می‌توان در دو گروه اصلی دسته‌بندی کرد:

۱. جلوگیری از سوءاستفاده از حقوق انحصاری، مانند عدم بهره‌برداری یا بهره‌برداری ناکافی از اختراع؛

۲. تضمین منافع عمومی، از جمله در حوزه‌هایی مانند بهداشت، امنیت و توسعه اقتصادی.

بر اساس کنوانسیون پاریس، دولت‌ها می‌توانند در قوانین ملی خود مقررات لازم برای اعطای چنین مجوزی را پیش‌بینی کنند. همچنین، موافقت‌نامه تریپس مقرر می‌دارد که حمایت از حقوق مالکیت فکری باید به توسعه فناوری و ارتقای رفاه اقتصادی و اجتماعی منجر شود. به این موافقت‌نامه، اعضاء مجازند برای حفظ سلامت عمومی، امنیت غذایی و جلوگیری از سوءاستفاده از حقوق انحصاری، تدابیر مقتضی اتخاذ نمایند. در نتیجه، اصل صدور مجوز اجباری در بسیاری از نظام‌های حقوقی پیشرفته، از جمله در کشورهای ایالات متحده، ژاپن، سوئیس و بریتانیا به رسمیت شناخته شده و سازوکارهای اجرایی آن در قوانین ملی این کشورها پیش‌بینی گردیده است.

در نظام حقوقی مالکیت صنعتی، دو شیوه متمایز برای اعطای پروانه‌های اجباری پیش‌بینی شده است. نخست، شیوه‌ای که به اعطای پروانه‌های بلندمدت (بیش از سه سال) اختصاص دارد. این نوع پروانه معمولاً در مواردی صادر می‌شود که تقاضا برای محصول اختراعی در شرایط عادی بازار برآورده نشده باشد و دارنده حق اختراع از اعطای مجوز بهره‌برداری خودداری کند یا شرایطی غیرمنصفانه برای اعطای آن مقرر دارد؛ به‌گونه‌ای که عملاً مانع استفاده سایرین از اختراع شده و روند تحقیق و توسعه صنعتی را مختل سازد. لازم به ذکر است که نحوه اجرای این شیوه ممکن است بسته به تابعیت دارنده حق اختراع و عضویت یا عدم عضویت وی در سازمان تجارت جهانی متفاوت باشد. دوم، شیوه‌ای است که صرفاً در خصوص اختراعات دارویی قابلیت اعمال دارد. در اتحادیه اروپا، هر شخص حقیقی یا حقوقی می‌تواند با هدف تولید دارو یا فرآورده‌ای مشخص جهت صادرات به کشور در حال توسعه‌ای که توانایی تولید آن را ندارد، تقاضای صدور پروانه اجباری نماید. این سازوکار در راستای تحقق اهداف حقوق بشر، تضمین دسترسی کشورهای در حال توسعه به داروهای ضروری و حمایت از منافع عمومی در حوزه سلامت عمومی طراحی شده است.^۲

در نظام حقوقی ایالات متحده آمریکا، اگرچه مقررات مربوط به اختراعات به‌صورت مستقیم به موضوع صدور مجوز اجباری اشاره نکرده‌اند، اما در قوانین ضدتراست و نیز در حوزه اختراعات دارویی، سازوکارهایی پیش‌بینی شده که ماهیت و کارکردی مشابه مجوز اجباری دارند. در این چارچوب، در مواردی که بهره‌برداری انحصاری از اختراع منجر به ایجاد محدودیت‌های غیرمنصفانه در رقابت یا

^۱ Compulsory License Defense.

^۲ درزینقچالی، عبدالله. (۱۳۸۸). پروانه اجباری بهره‌برداری از اختراع در حقوق انگلیس و ایران [پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی]. صص ۲۵-۲۶.

سوءاستفاده از موقعیت انحصاری گردد، مراجع ذیصلاح می‌توانند با استناد به اصول رقابت آزاد و منافع عمومی، بهره‌برداری از اختراع را بدون رضایت دارنده حق، برای اشخاص دیگر مجاز اعلام کنند.^۱

بر اساس کنوانسیون پاریس برای حمایت از مالکیت صنعتی، در موارد فقدان یا عدم کفایت بهره‌برداری از اختراع، امکان تقاضای صدور مجوز بهره‌برداری اجباری تنها پس از انقضای مهلت قانونی مقرر فراهم می‌گردد. به موجب این ماده، پیش از گذشت چهار سال از تاریخ تسلیم اظهارنامه اختراع یا سه سال از تاریخ صدور ورقه اختراع - هر یک که مدت آن طولانی‌تر باشد - صدور مجوز اجباری مجاز نیست. هدف از این قاعده، ایجاد توازن میان حقوق دارنده اختراع و ضرورت بهره‌برداری مؤثر از آن در جهت توسعه صنعتی و منافع عمومی است. چنانچه دارنده ورقه اختراع بتواند عذر موجهی برای عدم بهره‌برداری یا تأخیر در بهره‌برداری از اختراع خود ارائه نماید، درخواست صدور مجوز اجباری رد می‌شود. همچنین، مجوز بهره‌برداری اجباری، ماهیت شخصی و غیرقابل انتقال به غیر دارد و صرفاً در صورت انتقال کلی یا جزئی مؤسسه یا دارایی تجاری دارنده مجوز، قابلیت انتقال خواهد یافت.

اگرچه موافقت‌نامه تریپس به طور صریح به مهلت‌های زمانی و شرایط صدور مجوز اجباری اشاره نکرده است، اما با توجه به اصول کلی حاکم بر این موافقت‌نامه، از جمله توازن میان منافع مخترع و مصالح عمومی، می‌توان مشروعیت و جواز صدور مجوزهای اجباری را استنباط نمود.

در سطح تطبیقی، بسیاری از کشورها این نهاد را در قوانین ملی خود پذیرفته‌اند. برای مثال، قانون اختراعات سوئیس امکان صدور مجوز اجباری را در صورت عدم بهره‌برداری مؤثر از اختراع پیش‌بینی کرده است. مطابق قانون مالکیت فکری فرانسه، در صورت عدم استفاده از اختراع در بازه زمانی چهار سال از تاریخ ثبت، صدور مجوز اجباری برای اشخاص ذی‌نفع مجاز است. به موجب قانون اختراعات آلمان، در شرایطی که منافع عمومی اقتضا کند، دادگاه می‌تواند مجوز اجباری صادر نماید. همچنین بر اساس قانون اختراعات ژاپن، در صورت عدم بهره‌برداری از اختراع یا عدم امکان دستیابی به موافقت دارنده حق، صدور مجوز اجباری به‌منظور تأمین منافع عمومی و توسعه صنعتی امکان‌پذیر است. بدین ترتیب، رویه کشورهای مختلف نشان می‌دهد که نهاد مجوز اجباری، ابزاری حقوقی برای جلوگیری از سوءاستفاده از انحصار اختراع و تضمین بهره‌مندی عمومی از فناوری‌های نوین است که هم در نظام‌های حقوقی ملی و هم در چارچوب قواعد بین‌المللی مورد پذیرش قرار گرفته است.

در ایران، صدور پروانه بهره‌برداری اجباری مطابق قانون حمایت از مالکیت صنعتی، تحت شرایط مشخص و با رعایت ملاحظات قانونی انجام می‌شود. موارد صدور پروانه شامل اقتضای مصالح ملی و منافع عمومی است، که در آن بالاترین مقام دستگاه اجرایی مربوط تشخیص می‌دهد بهره‌برداری از اختراع برای تأمین امنیت ملی، بهداشت، تغذیه یا توسعه سایر بخش‌های اقتصادی کشور ضرورت دارد. همچنین، صدور پروانه در صورت وجود رویه‌های ضد رقابتی و بهره‌برداری غیرمنصفانه از اختراع که با رقابت آزاد مغایرت داشته باشد، مجاز است. علاوه بر این، اگر بهره‌برداری از اختراع در ایران ناکافی باشد - یعنی سه سال از تاریخ تسلیم اظهارنامه یا دو سال از تاریخ صدور گواهی‌نامه گذشته و دارنده اختراع بدون عذر موجه اقدام نکرده باشد - صدور پروانه اجباری ممکن

^۱قاضی‌زاده، محمدرضا. (۱۳۹۲). مسئولیت مدنی ناشی از نقض حق اختراع [پایان‌نامه دکتری حقوق خصوصی، دانشگاه شهید بهشتی]. ص. ۱۸۳.

است. در مواردی که اختراعات اخیر برای بهره‌برداری نیازمند استفاده از اختراع مقدم باشند، نیز پروانه بهره‌برداری اجباری قابل صدور است.

فرآیند صدور پروانه شامل ارائه درخواست بوده و متقاضی باید توانایی‌های لازم برای بهره‌برداری از اختراع را اثبات نماید و دلایل مبنی بر وجود یکی از شرایط قانونی را ارائه کند. دبیرخانه پس از ثبت و ابلاغ درخواست به دارنده اختراع، نظرات او را دریافت و برای تصمیم‌گیری به هیأت ارجاع می‌دهد. هیأت مرکب از رئیس مرجع ثبت، نمایندگان دستگاه اجرایی ذی‌ربط و یک قاضی متخصص، پس از بررسی مستندات و استماع اظهارات طرفین، تصمیم نهایی را اتخاذ می‌کند. در صورت صدور پروانه، هیأت مدت زمان، محدوده جغرافیایی، شرایط بهره‌برداری و میزان پرداخت به دارنده اختراع را تعیین می‌کند. استفاده از پروانه مشروط به پرداخت هزینه بهره‌برداری است و در صورت فوریت مصالح ملی، رعایت برخی مراحل مانند پرداخت فوری هزینه یا مهلت‌های معمول قابل چشم‌پوشی است و پروانه بلافاصله اجرایی می‌شود.

قابل توجه است که پروانه بهره‌برداری اجباری به صورت مستقل قابل واگذاری نیست و در صورت انتقال، باید همراه با شرکت یا بخشی از کسب‌وکار دارنده مجوز منتقل شود. علاوه بر این، مرجع ثبت می‌تواند تصمیمات صادره را تغییر یا لغو کند و هرگونه اعتراض از سوی دارنده اختراع یا بهره‌بردار تحت رویه قضایی بررسی می‌شود. این سازوکار جامع در حقوق ایران، توازن میان حمایت از حقوق مخترع و تأمین منافع عمومی و توسعه صنعتی را به وضوح تضمین می‌کند.

۷- اختراع مستقل^۱

اختراع مستقل به معنای آن است که دو یا چند فرد به طور جداگانه و بدون همکاری یا دسترسی به اطلاعات یکدیگر، اقدام به ابداع و خلق یک اختراع واحد می‌کنند. اهمیت این مفهوم از آنجا ناشی می‌شود که اگر یکی از مخترعین اختراع خود را به ثبت برساند، به استناد ورقه اختراع صادره می‌تواند مانع بهره‌برداری یا ثبت اختراع مشابه توسط دیگر پدیدآورندگان شود.

یکی از عوامل تعیین‌کننده در این زمینه، نوع سیستم ثبت اختراع در کشورهای مختلف است. همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، در برخی کشورها، نظام اولین تقاضا^۲ مرسوم است، به این معنا که هر فردی که زودتر اظهارنامه ثبت اختراع خود را تسلیم کند، حق مالکیت بر اختراع را خواهد داشت. این سیستم در اکثر کشورها از جمله ایران به کار گرفته شده است. در مقابل، پیش از اصلاحات ۲۰۱۳، ایالات متحده آمریکا از سیستم اولین اختراع^۳ پیروی می‌کرد که حمایت حقوقی را از کسی می‌کرد که ابتدا اقدام به ابداع اختراع کرده باشد، صرف‌نظر از زمان تسلیم اظهارنامه.

در ایران نیز همین رویه پذیرفته شده است؛ مطابق قانون حمایت از مالکیت صنعتی، اگر دو یا چند شخص به طور مستقل اختراع واحدی پدید آورده باشند، حق ثبت اختراع به کسی تعلق می‌گیرد که اظهارنامه خود را زودتر تسلیم کرده باشد. همچنین در صورتی که چند نفر مدعی حق تقدم باشند، هر کس بتواند تسلیم زودتر اظهارنامه خود را مطابق مقررات ثابت کند، مشروط بر اینکه آن اظهارنامه

¹ Independent Invention Defense.

² First-to-File.

³ First-to-Invent.

مسترد یا رد نشده باشد، حق ثبت اختراع را خواهد داشت. از این ماده روشن می‌شود که دفاع مبتنی بر ابداع مستقل در ایران پذیرفته نشده است و حمایت قانونی صرفاً بر اساس اولویت در تسلیم اظهارنامه صورت می‌گیرد.

این رویه مشابه بسیاری از نظام‌های حقوقی دیگر است و حتی در دوران حاکمیت سیستم اولین اختراع در آمریکا، دفاع مبتنی بر ابداع مستقل به‌طور کلی در حوزه اختراعات پذیرفته نبود.¹

اصولاً، دفاع مبتنی بر اختراع مستقل، مشابه مهندسی معکوس، در رژیم حقوقی حق اختراع به رسمیت شناخته نشده است و حمایت قانونی صرفاً به نفع کسی است که حق خود را بر اساس ثبت اختراع یا اظهارنامه اثبات کند. این در حالی است که در نظام اسرار تجاری، چنین دفاعی مورد پذیرش قرار گرفته است. علت عدم پذیرش این دفاع در نظام حق اختراع، هزینه بالای تحقیق و توسعه و تولید اختراعات و ضرورت حمایت از مخترعان برای تضمین استمرار نوآوری است. از منظر اجتماعی، این حمایت موجب تشویق به ابداع و توسعه فناوری می‌شود و منافی قابل توجه برای جامعه از جمله ارتقای سطح رفاه عمومی، توسعه صنعتی و افزایش کارآمدی اقتصادی را به همراه دارد.²

مخالفان پذیرش دفاع مبتنی بر اختراع مستقل در حوزه اختراعات، بر این باورند که قیاس میان حقوق اختراع و نظام‌هایی مانند کپی‌رایت یا اسرار تجاری که در آن‌ها دفاع تولید مستقل مجاز است، قیاسی صحیح نیست. زیرا حمایت قانونی از اختراعات نسبت به این دو نظام گسترده‌تر است و در آن‌ها افراد همچنان می‌توانند با انجام فعالیت مستقل و بدون نقض حقوق، از تولیدات بهره‌مند شوند. به عبارت دیگر، اجازه بهره‌برداری مستقل در کپی‌رایت و اسرار تجاری صرفاً تکمیل‌کننده حمایت محدودتر این نظام‌ها است، در حالی که در حوزه اختراعات، شناسایی این حق مستقیماً منجر به تضعیف حقوق ویژه دارنده ورقه اختراع می‌شود. استدلال اصلی مخالفان این است که پذیرش چنین دفاعی می‌تواند مخترعین و سرمایه‌گذاران را دلسرد کرده و به کاهش سرمایه‌گذاری در تحقیق و توسعه منجر شود. در مقابل، گروهی دیگر اثر محدود این دفاع را ناچیز می‌دانند و منافع اجتماعی ناشی از دسترسی آزاد به فناوری و پیشرفت علمی را به عنوان توجیهی برای پذیرش آن مطرح می‌کنند. این دیدگاه‌ها نشان‌دهنده تعادل ظریف میان حمایت از حقوق مخترع و منافع عمومی در نظام حقوق مالکیت فکری است و اهمیت تصمیم‌گیری قانون‌گذار در تعیین دامنه حمایت از اختراعات را آشکار می‌سازد.³

¹ Vermont, S. (2007). Independent invention as a defense to patent infringement. *Michigan Law Review*, 105, 475.

² Parchomovsky, G., & Stein, A. (2012). Intellectual property defenses. *Columbia Law Review*, 113, 1498.

³ Milgrim, R. (2008). An independent invention defense to patent infringement: The academy talking to itself: Should anyone listen? *Journal of the Patent and Trademark Office Society*, 90(4), 307.

نتیجه‌گیری

بررسی تطبیقی دفاعیات فردی در دعاوی نقض اختراع نشان می‌دهد که این دسته از ابزارهای حقوقی نقشی بنیادین در ایجاد تعادل میان حمایت از حقوق انحصاری مخترع و حفظ منافع عمومی ایفا می‌کنند. فلسفه‌ی وجودی حقوق اختراع، تشویق به نوآوری و سرمایه‌گذاری در تحقیقات علمی است، اما در عین حال، انحصار مطلق می‌تواند مانعی برای توسعه‌ی علمی و رقابت سالم در بازار باشد. از این رو، دفاعیات فردی به‌عنوان ابزارهایی برای تحدید منطقی دامنه‌ی حقوق مخترع و تضمین استفاده‌ی منصفانه از فناوری، اهمیت ویژه‌ای دارند.

نخست، دفاع عدم نقض که بنیادی‌ترین شکل دفاع فردی است، بر تعیین دقیق محدوده‌ی حمایت اختراع از طریق تفسیر ادعاها استوار است. این دفاع تعادل میان دامنه‌ی حقوق مخترع و آزادی عمل سایر فعالان اقتصادی را برقرار می‌کند و در نظام‌های حقوقی مختلف، از جمله ایران، با قواعد مشخص در زمینه‌ی بار اثبات و تفسیر ادعاها پشتیبانی می‌شود. قانون جدید حمایت از مالکیت صنعتی ایران مصوب ۱۴۰۳ با اصلاحات ماهوی خود، زمینه‌ی شفاف‌سازی حدود اختراع و جلوگیری از طرح دعاوی بی‌مبنا را فراهم آورده است. در استفاده‌ی آزمایشی، اهمیت اصلی بر حمایت از آزادی تحقیق و توسعه استوار است. این استثنا پژوهشگران را قادر می‌سازد تا در جهت گسترش مرزهای دانش و فناوری از اختراعات ثبت‌شده بهره‌برداری کنند، بدون آن‌که خطر دعوی نقض بر آن‌ها سایه اندازد. مقایسه‌ی تطبیقی نشان می‌دهد که کشورهای توسعه‌یافته معمولاً دامنه‌ی این استثنا را محدودتر تفسیر می‌کنند تا از بهره‌برداری‌های تجاری پنهان جلوگیری شود، در حالی که کشورهای در حال توسعه با رویکردی گسترده‌تر، آن را به‌عنوان ابزاری برای رشد علمی و صنعتی می‌دانند. در ایران، قانون‌گذار با تأکید بر اهداف علمی و آموزشی، تفسیر محدودتری از این استثنا ارائه کرده است. استفاده‌ی شخصی هدفش حمایت از بهره‌برداری‌های غیرانتفاعی و غیربازرگانی است که به منافع اقتصادی دارنده‌ی اختراع آسیب نمی‌رساند. در ایران و بسیاری از کشورها، بهره‌برداری صرفاً شخصی و غیرتجاری از قلمرو حمایت اختراع مستثنی شده است. این استثنا در کنار استفاده‌ی آزمایشی، تضمین می‌کند که حقوق اختراع به حریم زندگی فردی و استفاده‌های علمی غیرانتفاعی سرایت نکند.

استفاده‌ی مقدم از دیگر دفاعیات مبتنی بر انصاف و حسن نیت است و از افرادی حمایت می‌کند که پیش از ثبت اختراع به‌طور مستقل و قانونی از فناوری استفاده کرده‌اند. این قاعده ضمن حفظ اعتبار ورقه اختراع، از تضییع حقوق کسانی که پیش از ثبت فعالیت مشروع داشته‌اند جلوگیری می‌کند. قانون جدید ایران با تبعیت از اصول پذیرفته‌شده بین‌المللی، شرایط دقیقی برای تحقق این دفاع تعیین کرده است تا تعادل میان ثبات حقوق دارنده اختراع و امنیت اقتصادی استفاده‌کنندگان مقدم حفظ شود. در خصوص اخذ رأی اعلامی، اگرچه در نظام حقوقی ایران هنوز نهاد مستقلی پیش‌بینی نشده است، اما در حقوق تطبیقی، به‌ویژه در ایالات متحده و بریتانیا، این سازوکار ابزار مؤثری برای پیشگیری از دعاوی غیرضروری و کاهش هزینه‌های دادرسی به‌شمار می‌آید. پیش‌بینی این نهاد در آینده‌ی قانون‌گذاری ایران می‌تواند از طرح دعاوی پرهزینه جلوگیری و امنیت قضایی فعالان اقتصادی را افزایش دهد. مجوز اجباری یکی از مهم‌ترین ابزارهای سیاست عمومی در مالکیت صنعتی است و برای جلوگیری از سوءاستفاده از حق اختراع و تضمین دسترسی عمومی به فناوری‌ها، به‌ویژه در حوزه‌های حیاتی مانند سلامت و امنیت ملی، کاربرد دارد. نظام‌های حقوقی پیشرفته، از

جمله آلمان، ژاپن و فرانسه، این نهاد را به عنوان ابزار تعادل میان منافع خصوصی و مصالح عمومی پذیرفته‌اند. قانون جدید ایران نیز با طراحی سازوکاری شفاف و چندمرحله‌ای، گامی مهم در هم‌سویی با استانداردهای بین‌المللی و تحقق اهداف توسعه‌ای برداشته است. قابل توجه است که پروانه بهره‌برداری اجباری به صورت مستقل قابل واگذاری نیست و در صورت انتقال باید همراه با شرکت یا بخشی از کسب‌وکار دارنده مجوز منتقل شود. همچنین مرجع ثبت می‌تواند تصمیمات صادره را تغییر یا لغو کرده و اعتراضات تحت رویه قضایی بررسی می‌شود. دفاع مبتنی بر اختراع مستقل در نظام‌های ثبت مبتنی بر «اولین اظهارنامه» پذیرفته نیست. این قاعده ثبات و قطعیت حقوق ناشی از ثبت را تضمین می‌کند، هرچند ممکن است حقوق مخترعانی که بدون اطلاع از ثبت دیگران به همان نتیجه دست یافته‌اند، تحت تأثیر قرار گیرد. منطق حقوق اختراع بر شفافیت، قابلیت استناد عمومی و امنیت معاملات استوار است و پذیرش این دفاع با فلسفه‌ی نظام ثبت تعارض دارد.

در مجموع، این دفاعیات نقش کلیدی در جلوگیری از سوءاستفاده از انحصار و تضمین پیشرفت علمی و صنعتی جامعه دارند. قانون جدید حمایت از مالکیت صنعتی ایران با لحاظ آموزه‌های تطبیقی و اقتضانات داخلی، گامی مهم در سامان‌دهی و شفاف‌سازی این دفاعیات برداشته است. اجرای مؤثر این نهادها مستلزم تفسیر منسجم قضایی، آموزش تخصصی قضات و کارشناسان و تقویت آگاهی فعالان اقتصادی و پژوهشی است تا حقوق اختراع نه به ابزاری برای انحصار غیرمنصفانه، بلکه محرکی برای رشد پایدار علمی، فناورانه و اقتصادی تبدیل شود.

فهرست منابع

منابع فارسی

۱. جعفرزاده، میر قاسم. (۱۳۸۴). شرایط ماهوی حمایت از اختراع از نگاه رویه قضایی و اداره ثبت اختراعات. تحقیقات حقوقی، (۴۲)، دانشگاه شهید بهشتی.
۲. درزی نقطچالی، عبدالله. (۱۳۸۸). پروانه اجباری بهره‌برداری از اختراع در حقوق انگلیس و ایران [پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی].
۳. روشن ماسوله، محمود. (۱۳۹۰). موجبات بی‌اعتباری اختراعات [پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق مالکیت فکری، دانشگاه شهید بهشتی].
۴. عزیزی مرادپور، حمید. (۱۳۹۱). تأملی بر محدودیت‌های حقوق دارندگان حق اختراع. پژوهش‌های حقوق تطبیقی، شماره ۵.
۵. حبیبیا، سعید، و شاکری، زهرا. (۱۳۸۷). دکترین استیفاء حق در نظام حقوق مالکیت فکری. مطالعات حقوق خصوصی، (۲۳۸).
۶. قاضی‌زاده، محمدرضا. (۱۳۹۲). مسئولیت مدنی ناشی از نقض حق اختراع [پایان‌نامه دکتری حقوق خصوصی، دانشگاه شهید بهشتی].
۷. نجفی، حامد. (۱۳۹۰). بررسی تطبیقی شرط ماهوی گام ابتکاری در اختراع [پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه قم].
۸. نجفی، حامد. (۱۳۹۰). مطالعه تطبیقی شرایط سلبی ثبت اختراع. تعالی حقوق، (۱۳۴-۱۴).
۹. ناطق‌نوری، سوده. (۱۳۹۲). امتناع مالک از صدور مجوز بهره‌برداری از حق اختراع [پایان‌نامه دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران].

لاتین

1. Bently, L., & Sherman, B. (2004). Intellectual property law (2nd ed.). Oxford University Press.
2. Bible, S. J. (2009). Does the experimental-use defense to patent infringement still exist? *SMU Science and Technology Law Review*, 13.
3. Cornish, W. (2003). *Cases and materials on intellectual property*. Sweet & Maxwell.
4. Davis, J. (2012). *Intellectual property* (4th ed.). Oxford University Press.
5. de Beer, J., & Tomkowicz, R. (2009). Exhaustion of intellectual property rights in Canada. *Canadian Intellectual Property Review*, 25.
6. Durham, A. L. (1999). *Patent law essentials: A concise guide*. Praeger.
7. Federal Circuit Bar Association Markman Project. (2004–2005). *Guidelines for patent claim construction: The basics of a Markman hearing*. Federal Circuit Bar Association.

8. Field, T. G., Jr. (2012). *Fundamentals of intellectual property cases & materials*. University of New Hampshire School of Law.
9. Ford, R. A. (2013). Patent invalidity versus noninfringement. *Cornell Law Review*, 99(1).
10. Greenberg, A. G. (1968). Unclean hands as a defense to patent infringement. *Journal of the Patent Office Society*, 50(12).
11. Milgrim, R. (2008). An independent invention defense to patent infringement: The academy talking to itself: Should anyone listen? *Journal of the Patent and Trademark Office Society*, 90(4).
12. Parchomovsky, G., & Stein, A. (2012). Intellectual property defenses. *Columbia Law Review*, 113(6).
13. Parchomovsky, G., & Stein, A. (2013). Intellectual property defenses. In *Research Handbook on the Economics of Intellectual Property Law*. Edward Elgar.
14. Poteet, S. (2011). The temporary presence defense to patent infringement and its applicability to airline security patents. *Journal of Air Law and Commerce*, 76.
15. *Precision Instrument Manufacturing Co. v. Automotive Maintenance Machinery Co.*, 324 U.S. 806 (1945).
16. *State Street Bank & Trust Co. v. Signature Financial Group, Inc.*, 149 F.3d 1368 (Fed. Cir. 1998).
17. Vermont, S. (2007). Independent invention as a defense to patent infringement. *Michigan Law Review*, 105.

Legal and Practical Analysis of Individual Defenses in Patent Infringement Litigation

Abstract

This study aims to examine the legal dimensions and practical implications of individual defenses in patent infringement litigation. The research adopts a descriptive–analytical methodology with a comparative approach, and the data are collected through documentary and library-based research, including an analysis of national legislation, international instruments, judicial decisions, and legal doctrine. The study first analyzes the concept, theoretical foundations, and position of individual defenses within different legal systems and then identifies and examines their manifestations with a particular focus on Iranian law. Subsequently, through a comparative analysis of the laws of the United States, the European Union, and relevant international instruments, the similarities and differences between individual defenses and other defensive mechanisms are clarified. The findings indicate that individual defenses, while preserving the balance between the interests of inventors and the public, can function as moderating tools that limit the exclusivity effects of patent rights and prevent broader conflicts in the exploitation of innovations. The analysis of Iranian law further reveals that although certain instances of individual defenses have been recognized sporadically in legislation and judicial practice, a coherent and comprehensive framework has not yet been established. Accordingly, it is necessary for the legislator to adopt clear and well-defined rules, drawing on comparative legal experiences and international standards, in order to ensure a balanced protection of both inventors' rights and the legitimate interests of users.

Keywords: Individual Patent Defenses, Patent Infringement Litigation, Non-Infringement, Experimental Use, Prior Use.